

*Tidskrift för
politisk filosofi*

Nº 2-3 2024 — årgång 28

Bokförlaget *Thales*

↓ Recension

SYNNE MYREBØE, VALGERÐUR PÁLMAÐÓTTIR & JOHANNA SJÖSTEDT (RED.): *Feminist Philosophy: Time, History and the Transformation of Thought* Huddinge: Södertörns högskola, 2023.

DEN SOM VILL förändra världen måste förändra metaforen har författaren och mytforskaren Joseph Campbell sagt. Jag kommer att tänka på frasen under läsningen av antologin *Feminist Philosophy: Time, History and the Transformation of Thought*. Först förstår jag inte alls varför. Frasen är »teckentom» likt fåglarnas läten i Sofokles drama *Antigone*. I en avgörande episod väsnas de på himlen ovanför siaren Teiresias men visar honom ingenting att tyda. Efter att ha läst det allra sista bidraget, där redaktörerna ger en historisk bakgrund till antologin, börjar jag se ett samband mellan deras syfte och min ingivelse.

I skärningspunkten mellan filosofi, idéhistoria och feministisk filosofi eller teori (de senare används synonymt) samlar idéhistorikerna Synne Myrebøe, Valgerður Pálmadóttir och Johanna Sjöstedt aktuell nordisk och internationell feministisk forskning. Trots att feministisk filosofi sedan länge varit ett forskningsfält inom den akademiska filosofin uppfattar de en spänning mellan feministiskt och filosofiskt tänkande som de menar inte är lika framträdande inom andra humanistiska och samhällsvetenskapliga discipliner. De välkomnar spänningen som produktiv och vill ställa frågor kring vad filosofin kan erbjuda feminismen. Filosofi beskrivs som »en tradition av texter, frågor och begrepp», vilket redaktörerna menar ställer uttolkare inför uppgiften att ta hänsyn till språk och historisk kontext (s. 10, min övers.). Till skillnad från den filosofiska traditionen av texter, frågor och begrepp ser de feministisk forskning som en kritisk och emancipatorisk praktik med rötter i feministisk aktivism.

I det avslutande kapitlet, »Configuring Feminist Philosophy in the Context of the Nordic Summer University», som har karaktären av ett efterord, tecknar Myrebøe, Pálmadóttir och Sjöstedt bokens bakgrund i en studiekrets inom det icke-institutionella akademiska samarbetet Nordiska sommaruniversitetet (NSU) som grundades på 1950-talet och som sedan 1970-talet har haft feministiska studiekretsar. Kapitlet är både en hyllning till NSU:s intellektuella och demokratiska ideal och en personlig berättelse om den egna kretsens arbete och, som de uttrycker det, »transdisciplinära begär» (s. 377, min övers.).

Att den feministiska filosofin lever i utmarkerna av den akademiska filosofins territorier är knappast någon nyhet, men idén om en spänning mellan icke-feministisk och feministisk filosofi tycks kollidera med uppfattningen att feministisk forskning är transdisciplinär. I en filosofisk tidskrift behöver läsaren kanske inte påminnas om att det latinska prefixet *trans* förekommer i sammansättningar som uttrycker överskridande: att befinna sig på eller komma från »andra sidan» och att röra sig »genom», »tvärsöver» eller »bortom» gränser. Enligt Nationalencyklopedin betecknar transdisciplinär »gränsöverskridande i betydelsen att gränser mellan och bortom discipliner överskrids och kunskaper och perspektiv från olika vetenskapliga discipliner liksom icke-vetenskapliga källor integreras». För den som befinner sig i den akademiska filosofins praktik väcker antologins transdisciplinära begär frågor som redaktörerna inte ställer, men som flera av bidragen utvecklar. Vid sidan om invändningen att icke-feministisk filosofi inte är en enhetlig tradition kan man till exempel fråga sig vad det innebär att marginalisera feministisk filosofi om den till sin natur överskrider disciplinära gränser? Borde feministisk filosofi inordnas som en riktning inom filosofiämnet vid sidan om säg antikens filosofi, tysk idealism, etik eller formell logik? Eller är den framför allt ett kritiskt perspektiv inom alla filosofins forskningsfält? Träffar den feministiska forskningens transdisciplinära kritik idén om avgränsade normerande discipliner som sådan?

Bidragen i *Feminist Philosophy* vittnar enligt redaktörerna inte bara om den feministiska filosofins transdisciplinära karaktär, utan även om dess transformativa möjlighet. Transformation har sedan ett trettiotal år varit en viktig tankefigur inom den intersektionella forskningen, som synliggör hur specifika situationer av förtryck skapas när

maktrelationer grundade på ras, kön, klass, etnicitet eller sexualitet genomkorsar varandra. Begreppet intersektionalitet infördes av den amerikanska medborgarrättsaktivisten och juridikprofessorn Kimberlé Williams Crenshaw, redan tidigt en ledande forskare inom kritisk rasteori. I artikeln »Mapping the Margins: Intersectionality, Identity Politics, and Violence against Women of Color» från 1991 beskriver hon intersektionalitet som en metodologisk länk mellan politik och postmodern teori, och ifrågasätter idén att kategorier som ras och kön (*gender*) skulle vara åtskilda. Om (transdisciplinär) feministisk filosofi överskrider epistemiska gränser och traditioner, upplöser intersektionalitetsforskningen gränserna mellan sociala kategorier genom att visa hur de ömsesidigt konstituerar, efterbildar och inkorporerar varandra. I den föreliggande antologin rör denna transformativa möjlighet själva tänkandet.

I fem avsnitt tematiserar arton författare ur skilda horisonter filosofins, historiens, konstens, kunskapens och förståelsens omvandlingar. Antologin är med andra ord ambitiös, ibland något spretig men hålls samman av den övergripande transdisciplinära inramningen och av den tematiska inriktningen mot tänkandets tidslighet och historicitet. Målgruppen får förmodas vara internationell och i huvudsak akademisk. Bidragen håller hög teoretisk nivå och griper in i varandra, både under och mellan avsnittsrubrikerna.

Den amerikanska filosofen Naomi Scheman gör upp med den moderna filosofins fundament i sitt bidrag »The Problem with the Problems of Philosophy – Challenging European Modernity». Scheman är medgrundare av två internationella tidskrifter som har haft avgörande betydelse för genusforskning och feministisk filosofi som forskningsfält; *Signs: Journal of Women in Culture and Society* (1975) och *Hypatia: A Journal of Feminist Philosophy* (1982). Hon är även hedersdoktor och tidigare gästprofessor i genusvetenskap vid Umeå universitet. Hennes utgångspunkt i antologibidraget är det förvetenskapliga barnet som figur. Barnets upprepade och osorterade frågor liknar enligt Scheman filosofens innan den moderna filosofins vetenskapliga ideal infann sig. (Jag överläter åt läsaren att bedöma om det frågande barnet hos Scheman därmed representerar det »ontologiska ursprung» som genusvetaren Zlatana Knezevic ställer sig kritisk till i sitt bidrag »The Child as the Other – Some Epistemological Considerations», där hon

utifrån kritisk barndomsforskning och postkoloniala teorier vänder blicken mot de »barndomens andra» som aldrig figurerar i filosofiska exempel: barn(sex)arbetare, barnsoldater och gatubarn.)

Trots René Descartes tidigmoderna krav på en säker grund för det tänkande jaget – en grund som Ludwig Wittgenstein enligt Scheman avvisat som ohållbar i sina försök att bota oss från den moderna filosofins problem – så återstår alltid en osäkerhet som inte kan skingras. Med andra ord kan filosofins frågor inte slutgiltigt besvaras och dess undersökningar kan inte disciplineras. Den moderna filosofins problem, som Scheman ser det i Wittgensteins efterföljd, är att dess problem har blivit »zombie-problem» (s. 71, min övers.). De har förlorat vad som en gång gjorde dem levande och angelägna men rör sig ändå i seminarierummen, odöda och oförstörbara. För att uppväckas borde den akademiska filosofin avdisciplinera sig, anser Scheman, och återupprätta kontakten med sina etiska och politiska drivkrafter.

I »Feminism and Philosophy: A Matter of History and Politics» sorterar den finska filosofen Tuija Pulkkinen klartänt begreppen då hon uppmärksammar två dimensioner av spänningen mellan filosofi och feminism, en historisk och en politisk (själva ordet spänning har på både finska och svenska en mer positiv klang än på engelska, påpekar Pulkkinen, då *tension* för tankarna till motsättning). Historiskt bär filosofin spår av icke-temporalitet, något Jacques Derrida förstår som en sedan antiken nedärvd *omnitemporalitet*. Genom sin sena ankomst på 1970-talet äger den feministiska forskningen tvärtom en medvetenhet om historisk kontext och förändring. Om politik, som Chantal Mouffe har hävdad, handlar om konflikt och om feminismen givet sin aktivistiska historia har en omedelbar närhet till disharmoni är spänningen även politisk – åtminstone så länge filosofi uppfattas som en verksamhet inriktad på tidlös sanning, lugn och harmoni. Pulkkinens positiva slutsats är ändå att filosofins, historiens och politikens inbördes spänningar är det som levandegör tänkandet.

Pulkkinen återoppar Hannah Arendt, som i *Människans villkor* (1958) betonar skillnaden mellan filosofisk kontemplation (*theoria*) och handlandet i *polis*. Den norska litteraturvetaren och filosofen Helgard Mahrdrdt kommer till en annan slutsats om tänkandets ställning gentemot handlandet. I bidraget »Hannah Arendt – To Think ›Without Banisters›» närläser hon på ett initierat sätt Arendts postu-

ma verk *The Life of the Mind* och andra efterlämnade texter. Här argumenterar Arendt för ett tänkande som är besläktat med handlandet därför att båda är verksamheter, något vi gör. Men vad är det vi gör när vi tänker? Vårt moderna predikament är enligt Arendt att vi är traditionslösa, religiöst såväl som filosofiskt. Hon betraktade nittonhundratalets totalitära regimer som de mest katastrofala symptomen på ett andligt, moraliskt och politiskt sönderfall och på att traditionen förlorat sin auktoritet. Indirekt föregriper hennes diagnos över Europas intellektuella kris vår tids transdisciplinära tillstånd: avsaknaden av en kronologisk tradition innebär också befrielsen från en tradition och, enligt Arendt, befrielsen från »expertområden». Det innebär inte att vi står fria från det förflutna, men att det förflutna är fragmentiserat och att vi måste tänka utan traditionens ledning. I Franz Kafkas parabel *Han (Er)* finner hon »den perfekta metaforen» för tänkandet. Som Mahrtdt visar i sin tolkning av Arendts Kafkaläsning öppnar var och ens tänkande en lucka i tiden, ett tankelandskap där det förflutna och framtiden möts. Detta landskap blir en asyl för det vi kan rädda undan tidens ruinlandskap, och för vår möjlighet att överskrida den givna världen och förse den med ny mening.

Enligt Arendt är det väsentligt för tänkandets verksamhet att använda metaforer och analogier därför att de bättre än ett begreppsligt språk bevarar kontakten mellan »tänkandets stig» och den värld vi bebor. Det är därför den som vill förändra världen måste förändra bilden av den. Fanny Söderbäcks bidrag »Fantastic Antigones – The Tragic Legacy of Trans Grief» sätter vad som kunde kallas ett arendskt post-traditionellt tänkande i rörelse när hon vänder sig till Antigonegestaltens »envisa återkomst». Som många andra har visat upphör inte Antigones anspråk på att begrava sin bror Polyneikes i Sofokles tragedi att vara meningsbärande bortom dramats antika ursprung. »Från Argentina till Turkiet, via Australien, Brasilien, Colombia, Egypten, Ghana, Grekland, Indien, Indonesien, Irland, Kuba, Mexiko, Nigeria, Palestina, Polen, Puerto Rico, Sydafrika, Spanien, och ännu längre... finns det något land i världen som hon inte har besökt i någon av sina många förklädnader?», frågar Söderbäck och konstaterar att Antigone är en skepnad från det förflutna som hjälper oss att ta oss an vår egen tids tragiska villkor (s. 171, min övers.). Hon illustrerar det genom en tolkning av Sebastián Lelios film *Una mujer fantástica* från 2017.

Här heter Antigone Marina och är en transkvinnor som brottas med en dubbel förlust: förlusten av sin älskare Orlando och förlusten av rätten att sörja hans bortgång. Vägledad av Judith Butlers reflektioner kring sårbarhet och uteblivet sorgearbete skildrar bidraget Marinas ensamhet, utsatthet och uteslutning från begravningen och från ett samhälle som genom mikroaggressioner dagligen kränker, trakasserar och förnekar henne. Mot slutet av filmen återkommer Orlando till Marina som ett spöke på dansgolvet i det queera nattlivet. Det är en försoningsscen som möjliggör avsked och sorg.

Inom queer- och transforskning handlar trans om identiteter, uttryck och kulturer som på olika sätt bryter mot normer för kön och sexualitet. För den som kommer ny till fältet påminner Söderbäcks tolkning av Lelios Antigone om hur trans inte bara är en akademisk fråga om disciplinär normkritik, utan framför allt en levd verklighet. Indirekt (men förmodligen medvetet) introducerar bidraget en »meningsvärld», för att tala med filosofen Maria Lugones i »On the Logic of Pluralist Feminism» (1991), och erkänner erfarenheter som skiljer sig från det moderna europeiska subjektets. Om Descartes metafysiska grundläggning av subjektet omgavs av smältande vax, automater och onda andar genomkorsas Marinas av cis-personer, transfobi, transskam och transsorg. Om vi återvänder till Scheman aktualiserar båda exemplen frågor om erkännande, men »andra platsers röster» (jfr Medina 2006) synliggör dessutom det moderna europeiska subjektets särskildhet – en särskildhet som består i en autonom individs upptagenhet vid kunskapsteoretiskt oberoende.

Det är omöjligt att på ett så begränsat utrymme ge en rättvisande bild av antologins innehåll. I stället vill jag avsluta med att nämna två teman som återkommer i flera av texterna. Det ena är språkets väsentliga del i att kritiskt omvandla mening. I »The Emotionalization of Burnout in the Health Care Sector» visar till exempel den finlands-svenska filosofen Ylva Gustafsson övertygande hur beskrivningar av sjuksköterskors utmattningssyndrom sedan 1990-talet »emotionaliserar» en situation som är resultatet av ekonomiska och politiska beslut. Personalminskningar inom den finska vården föranledda av nationell recession ställde den individcentrerade omvårdnaden inför orimliga krav. Snarare än att tala om utmattning som en känslomässig reaktion menar Gustafsson att diagnosen »etisk stress» vore en

adekvat icke-misogyn beskrivning. I ett annat exempel, »The Inner Landscape of the Body – Phenomenology of Thinking», uppdragar den isländska filosofen Guðbjörg R. Jóhannisdóttir kunskapens situerade och relationella villkor genom en beskrivning av språkets metaforiska skikt. Hennes tolkning av det tidiga ordet för landskap i de isländska sagorna, *landsleg* – där »leg» hänvisar till en plats där något kan ligga och till hur saker ligger i förhållande till varandra, och har använts både om en kvinnas livmoder och en slutlig viloplats (*legstaður*) – visar på oväntade paralleller mellan den yttre naturen och kroppens inre landskap.

Det andra temat är den »urlidvridna tiden», som Hamlet kallar den i William Shakespeares drama. Det handlar om det förflutnas fortsatta och ofta spökliga närvaro i nuet. Som Arendt och senare Derrida har hävdad jagar det förflutna vår egen samtid. Utifrån den premissen problematiserar historikern Sara Edenheim, genusvetaren Kristina Fjelkestam och litteraturvetaren Claudia Lindén på olika sätt sedan upplysningen förhärskande föreställningar om historien som kronologisk, homogen och irreversibel. I »The Demands of the Historical Unconscious – the Psychopathology of History» kritiserar Edenheim gängse historievetenskap genom att skärskäda det europeiska historiemedvetandet ur ett psykoanalytiskt perspektiv som utgår från skillnad snarare än identitet. Fjelkestam försöker i »Desiring Difference and the Hierarchies of Time» nå bortom både identitet och skillnad och förordar en icke-hierarkisk mångdimensionell historieteori där otidsenligheter, anakronismer och ett känslomässigt begär efter det förflutna kan vara produktiva. I »Possessing the Past – Revisiting (a Feminist) Swedish 19th Century in Contemporary Fiction», visar Lindén enligt liknande tankegångar på fiktionens historiografiska kraft. Samtida historisk fiktion (här exemplifierad med den svenska miniserien *Fröken Frimans krig*) »etablerar en temporalitet som överskrider det förflutna och nuet, och som skapar vårt historiska medvetande», skriver Lindén (s. 148, min övers.). Den bidrar därigenom till en »dekonstruktiv historia» (ett begrepp hämtat från historikern Ethan Kleinberg), enligt vilken historia uppfattas som närvaron, ersättandet och återkomsten av det frånvarande.

Antologin samlar en mångfald av inspirerande bidrag som jag kommer att återvända till. Genom att placera sig teoretiskt i en interna-

tionell, huvudsakligen engelskspråkig, feministisk tanketradition jagas den samtidigt av en anmärkningsvärd frånvaro. Med undantag för avsnittet om Nordiska sommaruniversitetets historia är de nordiska ländernas inte oansenliga feministiska filosofiska arv så gott som bortglömt i textsamlingen.

Vad gäller den svenska historieskrivningen gav Jeanette Emt och Elisabeth Mansén 1994 ut textsamlingen *Feministisk filosofi* som behandlar centrala problem och idéer inom anglosaxisk feministisk filosofi. Det saknades då inte översättningar av kvinnliga filosofer. Bland klassikerna kom Simone de Beauvoirs *Det andra könet* i en ofullständig svensk översättning 1973 (verket nyöversattes i sin helhet 2002). Hannah Arendts *Människans villkor* översattes 1988 och redan 1961 kom Simone Weils *Personen och det heliga*. Mary Wollstonecrafts *Till försvar för kvinnans rättigheter* fick vänta till 1997, medan *Könsskillnadens etik och andra texter* av Irigaray kom ut 1994 (ett par essäer översattes redan 1979 för tidskriften *Kris*). Julia Kristevas *Främlingar för oss själva* och *Stabat Mater* översattes också på 1990-talet och sedan 2000-talet finns en rad titlar av Judith Butler på svenska: *Genustrubbel* (2007), *Krigets ramar* (2009) och *Osäkra liv* (2011), för att nämna några. Däremot saknades länge avhandlingar och kommentarlitteratur på svenska.

Det hade naturligtvis till stor del att göra med att svensk efterkrigsfilosofi stod i en anglosaxisk filosofisk tradition och betydande feministiska filosofiska verk har orienterat sig mot tysk och fransk filosofi (Wollstonecraft var verksam före denna europeiska splittring). I en rapport från Högskoleverket beskrivs filosofi som en utbildning »av män för män» så sent som 2005. På så gott som alla filosofutbildningar och studienivåer var andelen manliga studenter större och kvinnliga studenter verkade söka sig andra vägar på avancerad och forskarnivå. Den filosofiska kurslitteraturens författare var till övervägande del män och rörde oftast manliga filosofer. (Av nyfikenhet tog jag fram litteraturlistorna för landets grundkurser i filosofi höstterminen 2024 och kunde konstatera att samma partiskhet fortfarande är fallet.) I ett temanummer av *Tidskrift för politisk filosofi*, »Kvinnor och feminism i filosofin» (2015) – en artikel som antologiredaktörerna också hänvisar till – bekräftar Lena Halldenius och Martina Reuter bilden. »Vart man än tittar så är mansdominansen och de patriarkala strukturerna

och traditionerna mer seglivade inom filosofin än inom andra humanistiska ämnen», konstaterar Halldenius i den redaktionella inledningen. I en kvantitativ studie av antalet kvinnliga filosofistudenter vid tre nordiska och ett antal engelskspråkiga universitet visar Reuter att situationen 2015 var sämre i Sverige än i jämförelseländerna. Som tänkbara förklaringar, inte bara av svenska förhållanden, nämner hon det sociala klimatet, filosofins innehåll och metoder, internaliserade förhandsantaganden om stereotyper samt socioekonomiska faktorer.

För femton år sedan gav jag tillsammans med Lisa Folkmarson Käll, professor i genusvetenskap vid Stockholms universitet, ut antologin *Stil, kön, andrahet. Tolv essäer i feministisk filosofi* (se Björk & Folkmarson Käll 2010). De filosofer som inspirerade våra avhandlingsarbeten – Beauvoir, Irigaray och Butler – var alla kritiska arvtagare till fenomenologin, som vi båda hade studerat vid Husserlarkivet på Leuvens katolska universitet i Belgien. Vår antologi i kontinentalfilosofisk forskning av kvinnliga tänkare, inte nödvändigtvis feministiska, var den första i sitt slag i Sverige. För att fylla den fick vi vända oss till en nordisk kontext. Som den finska filosofen Sara Heinämaa skriver i ett temanummer av *Nora: Nordic Journal of Feminist and Gender Studies* 2006 har den nordiska kombinationen av wittgensteinsk och analytisk filosofi, pragmatism och fenomenologi sedan 1990-talet på ett unikt sätt varit gynnsam för möjligheten att kritiskt undersöka centrala begrepp som makt, kunskap och könsskillnad.

Mot bakgrund av det nordiska filosofiska arvet kan man med viss uppgivenhet undra hur många gånger den feministiska filosofin måste berättigas genom att introduceras och återintroduceras. Cecilia Rosengren svarar indirekt på den frågan i bidraget »Suppose a man be in a deep contemplative study» – Margaret Cavendish, Descartes' Cogito and the Freedom of Thought», som handlar om tänkandets villkor och den brittiska naturfilosofen Margaret Cavendish (1623–1673). För en fri intellektuell var den tidigmoderna transformationen av offentlighetens politiska och sociala institutioner betydande, hävdar Rosengren. På samma gång som nya åtskillnader mellan privat och offentligt förde med sig en åtskillnad mellan könen kunde en privat tänkande individ (kvinna eller man) paradoxalt nog framträda imaginärt genom möjligheten att bli publicerad i skrift. Samtidigt var Cavendish framsynt vad gäller sitt öde som kvinnlig intellektuell, då hon både

förutsåg kommande generationers glömska och uttryckte förhoppningar om sin återkomst. Rosengren återger några rader ur förordet till *Observations upon Experimental Philosophy* från 1666, här översatta till svenska: »om hon [hennes filosofi] nu försummas och begravs i tystnad, kommer hon kanske att uppstå mer ärofyllt i framtiden; för då hennes grund är känsla och förnuft kommer hon kanske att möta en tidsålder där hon är mer uppskattad än hon är i den rådande» (s. 85, min övers.).

Kanske är det så att feministisk filosofi med jämna mellanrum behöver återfinnas och introduceras på nytt för att förbli levande. Med Cavendish som exempel uppmanas kvinnliga och feministiska tänkare således att fortsätta skriva och publicera sig. Även om våra texter faller i glömska under några århundraden kan vi vara säkra på att de tids nog återkommer och presenteras i en antologi om den feministiska filosofin i början av tjugohundratalet. →

Ulrika Björk

Referenser

- BJÖRK, ULRIKA & LISA FOLKMARSON KÄLL (2010) *Stil, kön, andrahet. Tolv essäer i feministisk filosofi*, Göteborg: Daidalos.
- CRENSHAW, KIMBERLÉ (1991) »Mapping the Margins: Intersectionality, Identity Politics, and Violence against Women of Color», *Stanford Law Review*, vol. 43, nr 6, ss. 1241–1299.
- EMT, JEANETTE & ELISABETH MANSÉN (1994) *Feministisk filosofi. En antologi*, Nora: Nya Doxa.
- HALLDENIUS, LENA (2015) »Kvinnor och feminism i filosofin: Introduktion till temanumret», *Tidskrift för politisk filosofi*, vol. 19, nr 3, ss. 1–4.
- HEINÄMAA, SARA (2006) »Introduction: Feminist Philosophy and the Nordic Situation», *Nora: Nordic Journal of Feminist and Gender Studies*, vol. 14, nr 3, ss. 147–150.
- Högskoleverket (2005) *Utvärdering av grund- och forskarutbildningarna inom filosofiområdet vid svenska universitet och högskolor*, Högskoleverkets rapportserie 16.
- LUGONES, MARIA (1991) »On the Logic of Pluralist Feminism», *Feminist Ethics*, Claudia Card (red.) Lawrence: University Press of Kansas, ss. 35–44.

Recension av Ulrika Björk
»SYNNE MYREBØE M. FL. (RED.): *Feminist Philosophy*»

MEDINA, JOSÉ (2006) *Speaking from Elsewhere: A New Contextualist Perspective on Meaning, Identity, and Discursive Agency*, Albany: State University of New York Press.

REUTER, MARTINA (2015) »Varför så få kvinnor? Könsfördelningen inom filosofin», *Tidskrift för politisk filosofi*, nr 3, ss. 5–19.